

ДЕЯКІ ПИТАННЯ СПАДКУВАННЯ АКЦІЙ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Розглядаються питання щодо врегулювання спадкових правовідносин, які пов'язані зі спадкуванням акцій в акціонерному товаристві та робляться пропозиції щодо їх вирішення.

Ключові слова: цінні папери, акції, акціонерне товариство, спадщина, спадкомці.

Рассматриваются вопросы относительно регулирования наследственных правоотношений, которые связаны с наследованием акций в акционерном обществе и делаются предложения относительно их решения.

Ключевые слова: ценные бумаги, акции, акционерное общество, наследство, наследники.

The questions considered here concerns regulation of relationship in the inheritance law connected with the succession of stocks in a stock-company. The proposals relative to deciding these questions are made here as well.

Key words: capital issues, stocks, stock-company, inheritance, heirs.

У результаті здійснення процесу приватизації державного майна в Україні акції стали поширеним об'єктом цивільних прав, які можуть вільно відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва чи спадкування або іншим чином. В Україні проблеми обігу акцій розглядалися в ди-

© ЄСАУЛЕНКО Наталя Валеріївна – аспірантка Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

сертаційних роботах, зокрема, І.В. Спасибо-Фатеевої¹, В.В. Посполітак², О.В. Щербини³, О.І. Онуфрієнко⁴, О.С. Швиденко⁵ та ін. Але після прийняття Закону України «Про акціонерні товариства» комплексного дослідження щодо спадкування акцій в Україні не провадилося. Не розглядалися питання щодо спадкування акцій і вченими, які досліджували теоретичні та практичні проблеми спадкового права, а саме Ю.О. Заїка⁶, В.В.Валах⁷, Є.О.Рябоконе⁸ та ін. Оскільки в рамках цієї статті не ставиться завдання вирішити всі спірні питання, які виникають під час спадкування акцій, метою статті є вирішення деяких із них, а саме: щодо об'єкту спадкування, у разі, коли померлий акціонер не встиг набути право власності на акції; щодо переходу прав померлого акціонера приватного акціонерного товариства до його спадкоємців; щодо питання про право спадкоємців померлого акціонера, які не отримали свідоцтво про право на спадщину, на участь у загальних зборах товариства та ін.

Можливість переходу акції в порядку спадкування передбачена у Законі України «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 р. №514- VI (далі – Закон України «Про акціонерні товариства»), Законі України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23.02.06р. №3480-15. Питання спадкування врегульовані Цивільним кодексом України від 16.01.2003 №435-IV зі змінами і доповненнями (далі – ЦК України). Відповідно до Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23.02.2006р. №3480-IV *акція* – іменний цінний папір, який посвідчує майнові права його власника (акціонера), що стосуються акціонерного товариства, включаючи право на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів та право на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації, право на управління акціонерним товариством, а також немайнові права, передбачені ЦК України та законом, що регулює питання створення, діяльності та припинення акціонерних товариств, і законодавством про інститути спільного інвестування. Відповідно до ст.20 Закону України «Про акціонерні товариства» акція товариства посвідчує корпоративні права акціонера щодо цього акціонерного товариства. Тобто, особа, яка стає власником акції, автоматично набуває певну сукупність корпоративних прав. На відміну від товариства з обмеженою відповідальністю, де права спадкоємців не обмежені (якщо статутом не передбачено, що перехід частки у статутному капіталі товариства допускається лише за згодою його учасників), останні самі вирішують: вступати їм у товариство або не вступати. В акціонерному товаристві спадкоємці померлого учасника не мають можливості відмовитися від вступу в товариство, оскільки для них, в будь-якому випадку, виникає право власності на акції. Так, Пленум ВСУ у своїй Постанові від 30.05.2008р. № 7 «Про судову практику у справах про спадкування» встановив, що в акціонерних товариствах до спадкоємців переходить право власності спадкодавців на акції. Отже, акція, як об'єкт цивільних прав, успадковується і до спадкоємців померлого акціонера переходять усі права, що посвідчуються акцією (як майнові, так і немайнові права участі в товаристві). Але спадкування акції можливе тільки за умовами, якщо померлий акціонер набув на останню право власності. До прийняття Закону України «Про акціонерні товариства» існувало спірне питання щодо виникнення права власності на акції. Сьогодні, зазначене питання вирішене. Закон встановив, що кожен засновник акціонерного товариства повинен оплатити повну вартість придбаних акцій до його створення. Однак, на нашу думку, це дуже обмежує внесення капіталу у таке товариство. Наприклад, законодавство ФРН допускає можливість видачі

акціонерам акцій до повної їх оплати, надаючи можливість подальшого їх відчуження, але встановлює можливість стягнення несплаченої суми не тільки з акціонера, внесеного до реєстру, але і з його правопередників. Зазначена концепція впливає з того, що право власності на будь-яке майно не пов'язується з оплатою цього майна. Так, відповідно до ЦК України, частка учасника товариства з обмеженою відповідальністю у випадку його смерті переходить до його спадкоємців. При цьому ЦК України не встановлює обмежень, пов'язаних із повною оплатою вкладу, та навіть у тому випадку, коли учасник не повністю сплатив вклад, спадкоємцям переходить уся частка, яка належала спадкодавцю. Зобов'язання учасника, який не повністю сплатив вартість вкладу, сплатити несплачену частину вкладу покладається на спадкоємців.

Відповідно до ст.4 Закону України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» від 10.12.97 р. № 710/97-ВР (далі - Закон про НДСУ) цінні папери, обіг яких дозволено сьогодні на території України, і цінні папери, на які поширюється дія законів України, можуть випускатися в документарній та бездокументарній формах. Враховуючи, що сучасний обіг на ринку цінних паперів є переважно електронним в Україні, акції існують фактично тільки у бездокументарній формі. Право власності на них засвідчується записом у реєстрі власників іменних цінних паперів, їх облік здійснює реєстратор. Відповідно до Закону України «Про акціонерні товариства», акції товариств існують виключно в бездокументарній формі. Однак, у зазначеному Законі не вирішене питання щодо ведення обліку права власності відносно бездокументарної форми акцій, хто повинен його здійснювати та яким чином. Тому, на нашу думку, було б правильним залишити в Законі України «Про акціонерні товариства» існування документарної форми акцій. Сьогодні в Україні діють дві системи обліку власників акцій: перша система – це реєстратори, які мають справи тільки з цінними паперами документарної форми існування, друга система – це депозитарії та зберігачі цінних паперів, які працюють тільки з бездокументарними чи знерухомленими цінними паперами. Відповідно до ст. 5 Закону про НДСУ право власності на бездокументарні цінні папери (чи то випущені в бездокументарній формі, чи то знерухомлени) переходить до їх нового власника з моменту внесення змін у систему обліку таких цінних паперів (зарахування на відповідний рахунок у зберігача). Більше того, реалізація прав власника навіть за документарними іменними цінними паперами до внесення відповідних змін до реєстру власників іменних цінних паперів є неможливою. Однак, законодавством встановлено, що внесення відповідних змін має відбуватися тільки після вчинення всіх передбачених законодавством дій щодо створення товариства, реєстрації випуску акцій, укладення договору про обслуговування емісії цінних паперів із депозитарієм при бездокументарній формі випуску та укладення договору з реєстратором про ведення реєстру – при документарній формі випуску. О.С.Швиденко вказує, що оскільки на сьогодні цей момент є значно віддаленим у часі від моменту створення акціонерного товариства, виникають певні проблеми, які пов'язані зі спадкуванням (власне, виникає питання стосовно об'єкту спадкування, адже акції як об'єкту права власності ще немає, договір із товариством про придбання акцій узагалі не укладається) в період до видачі особі акції⁹. Вважаємо, що спадкоємці померлого акціонера, у якого не виникло права власності на акції з будь-яких підстав, будуть успадковувати саме право на отримання акції у власність. Тобто залежно від того, набув померлий акціонер право власності на

акції чи ні, об'єктом спадкування можуть бути: акції, що прямо передбачено Законом, або право на отримання акцій у власність.

Успадкування цінних паперів вважається різновидом операції з цінними паперами та підпорядковується визначеним спеціальним законодавством про цінні папери загальним правилам вчинення таких операцій, якщо тільки цим самим законодавством не встановлені відповідні винятки. По-перше, спадкоємці померлого акціонера повинні звернутися до державної нотаріальної контори за місцем відкриття спадщини, із заявою про прийняття спадщини або про видачу свідоцтва про право на спадщину, якщо спадкоємець уже фактично прийняв її. Останні також повинні підтвердити належність акцій спадкодавцю, їх кількість і номінальну вартість, види і категорію акцій та ін., що є основними реквізитами акції, та які зазначаються у виписці. Необхідно врахувати, що виписка підтверджує право власності на акції лише на ту дату, на яку вона видана. Тому, нотаріуси обгрунтовано зазначають, що доцільно вимагати виписку з рахунку в цінних паперах у зберігача станом хоча б на день смерті спадкодавця. Відповідно до Положення про порядок ведення реєстрів власників іменних цінних паперів, затверджене рішенням ДКЦПФР № 1000 від 17.10.2006 р. (із подальшими змінами і доповненнями) у випадку смерті фізичної особи, власника цінних паперів, до системи реєстру вносяться зміни, пов'язані з блокуванням акцій. Блокуванням цінних паперів, згідно з вказаним Положенням, є операція реєстроутримувача щодо припинення реєстрації переходу права власності на іменні цінні папери, обтяжені зобов'язаннями, що обмежують обіг на визначений строк та/або до настання певної події. Блокування акцій у випадку смерті фізичної особи, власника цінних паперів, здійснюється реєстроутримувачем на підставі подання оригіналу або нотаріально засвідченої копії свідоцтва про смерть. Відповідно до ст. 1298 ЦК України свідоцтво про право на спадщину видається спадкоємцям за законом після закінчення шести місяців із дня відкриття спадщини. Одержання такого свідоцтва є обов'язковим у випадку спадкування акцій, оскільки отримати можливість розпоряджатися акціями можна з моменту переєстрації прав власності на них. Оформлення прав на спадщину має тривалий характер та правових підстав у спадкоємців щодо управління акціонерним товариством у шестимісячній строк немає. Стаття 34 Закону України «Про акціонерні товариства» встановлює, що у загальних зборах можуть брати участь особи, які включені до переліку акціонерів, які мають право на таку участь. Перелік акціонерів, які мають право на участь у загальних зборах, складається на підставі реєстру власників іменних цінних паперів або заведеного облікового реєстру рахунків власників іменних цінних паперів. Таким чином, якщо спадкоємець померлого акціонера не отримали свідоцтво про право на спадщину акцій, вони не будуть включені у реєстр акціонерів та не зможуть брати участь у роботі загальних зборів як акціонери. Але, на нашу думку, у цьому випадку, можна запропонувати надати товариству можливість до вступу у права спадкування осіб, кількість голосів яких може вплинути на рішення загальних зборів, приймати тільки ті рішення, які не вплинуть на значні зміни у товаристві (у протилежному випадку рішення загальних зборів можуть бути оскаржені у судовому порядку). У випадку, коли кількість голосів спадкоємців не зможе вплинути на рішення, надати товариству право приймати відповідні рішення, не чекаючи вступу спадкоємців померлого акціонера у спадщину. Зазначене питання про право на участь у загальних зборах товариства є дуже важливим, тому останнє повинно бути врегульоване законодавством.

Після одержання свідоцтва про право на спадщину необхідно здійснити переєстрацію прав власності на акції. Внесення до системи реєстру записів про перехід права власності на іменні цінні папери за наслідками успадкування здійснюється реєстроутримувачем на підставі подання таких документів: оригіналу або нотаріально засвідченої копії свідоцтва про право на спадщину (передається реєстроутримувачу); сертифіката цінних паперів (за наявності) (передається реєстроутримувачу). У разі відсутності сертифіката спадкодавця реєстроутримувач на підставі заяви, наданої спадкоємцем, робить відповідний запис про втрату цього сертифіката («втрачений») у журналі обліку сертифікатів іменних цінних паперів. Щодо акцій випущених у бездокументарній формі, то відповідно до глави 2 п.13 «Положення про депозитарну діяльність» зберігачем, у якого був відкритий рахунок у цінних паперах померлого акціонера, проводиться безумовна операція з переказу акцій померлого акціонера на рахунок у цінних паперах, відкритий його спадкоємцеві, а підставою для цього є свідоцтво про право на спадщину, яке представлено спадкоємцем. У даному випадку, підтвердженням права власності на акції є виписка з рахунку в цінних паперах, що видається зберігачем.

Закон України «Про акціонерні товариства» встановив, що акціонерні товариства за типом поділяються на: публічні, які можуть здійснювати публічне (відкрите) та приватне (закрите) розміщення акцій; приватні, які можуть здійснювати тільки приватне (закрите) розміщення акцій. Указаний Закон визначає можливість встановлення у статуті приватного акціонерного товариства лише переважного права придбання акцій такого акціонерного товариства, прямо вказуючи, що відповідне переважне право акціонерів приватного акціонерного товариства не поширюється на випадки переходу права власності на цінні папери цього товариства в результаті їх успадкування чи правонаступництва. Проте, на нашу думку, під час появи нових акціонерів у приватному акціонерному товаристві, його приватність може не дотримуватися, оскільки спадкодавець померлого акціонера стане учасником товариства, адже інші цього не побажають. Практика свідчить, що акціонери таких товариств бажають контролювати прийняття нових членів у товариство та інші зміни, - це необхідно для того, щоб не допустити негідних спадкоємців померлого акціонера у товариство. Крім того, поділ акціонерних товариств на публічні та приватні з відповідним законодавчим закріпленням, дає змогу враховувати дещо різні інтереси засновників останніх. Наприклад, у ст.28 Закону України «Про господарські товариства» (в редакції 1991 р.), акція могла бути придбана у порядку спадкоємства громадян чи правонаступництва юридичних осіб, якщо інше не було передбачено статутом товариства. З метою забезпечення статусу приватного акціонерного товариства (якщо такий статус залежить від кількості та складу акціонерів), законом повинно бути встановлено, що акції приватного акціонерного товариства переходять до спадкоємця фізичної особи або правонаступника юридичної особи – учасника товариства лише за згодою інших учасників товариства, якщо інше не передбачено статутом товариства. Закон України «Про акціонерні товариства» встановив, що оплата вартості акцій, що розміщуються під час заснування акціонерного товариства, може здійснюватися грошовими коштами або майном, майновими і немайновими правами, що мають оцінку, цінними паперами (крім боргових емісійних цінних паперів, емітентом яких є засновник, та векселів). Постає питання про виникнення зобов'язання у акціонерного товариства щодо повернення цього майна спадкоємцям померлого

акціонера, оскільки на відміну від товариства з обмеженою відповідальністю такого обов'язку в акціонерному товаристві не існує. Як уже зазначалося, до складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті. При цьому, спадкоємці можуть успадковувати право вимоги, яку мав померлий акціонер щодо акціонерного товариства та строк пред'явлення якої не минув. У такому випадку право вимоги розглядається як одна із складових частин майна в широкому розумінні слова. Тобто, коли підчас купівлі емісійних акцій у договорі не буде зазначено строків користування такими майновими правами, фактично буде неможливо спадкоємцям померлого акціонера припинити користування правами, переданими останнім акціонерному товариству. Тому, з метою забезпечення гарантій прав спадкоємців померлого акціонера, потрібно обов'язково зазначити у договорі купівлі–продажу акцій під час створення акціонерного товариства та під час додаткового випуску акцій строк користування майновими правами, які передаються в оплату акцій, оскільки таке майно є власністю акціонера, яке у випадку його смерті переходить до спадкоємців. Дещо з інших аргументів такого висновку дійшла І.М. Кучеренко¹⁰.

З викладеного вище можна зробити наступні висновки: акція, як об'єкт цивільних прав, успадковується і до спадкоємців померлого акціонера переходять усі права, що посвідчуються акцією; спадкування акції можливе тільки за умовами, якщо померлий акціонер набув на останню право власності; в залежності від того, набув померлий акціонер право власності на акції чи ні, об'єктом спадкування може бути: акції або право на отримання акцій у власність. Також, констатуючи факт, відносно того, що важливого практичного значення набуває питання щодо управління акціонерним товариством під час спадкування акцій померлого акціонера його спадкоємцями до отримання останніми свідоцтва про право на спадщину, пропонуємо Законом України «Про акціонерні товариства» встановити, що товариство має можливість до вступу в права спадкування осіб, кількість голосів яких може вплинути на рішення загальних зборів, приймати тільки ті рішення, які не призведуть до значних змін у товаристві; з метою забезпечення статусу приватного акціонерного товариства Законом України «Про акціонерні товариства» встановити, що акції приватного акціонерного товариства переходять до спадкоємця фізичної особи або правонаступника юридичної особи – учасника товариства лише за згодою інших учасників товариства, якщо інше не передбачено статутом товариства. З метою забезпечення гарантій прав спадкоємців померлого акціонера потрібно обов'язково зазначити у договорі купівлі–продажу акцій під час створення акціонерного товариства та під час додаткового випуску акцій строк користування майновими правами, які передаються в оплату акцій, оскільки таке майно є власністю акціонера, яке у випадку його смерті переходить до спадкоємців. Дослідження вибраної теми не є вичерпним. Існують інші питання щодо врегулювання спадкових відносин, які пов'язані зі спадкуванням акцій, наприклад: щодо спільної власності спадкоємців на акції, щодо прав одного з членів подружжя, на акції, які були придбані за рахунок спільних коштів подружжя та ін. Тому подальшого дослідження потребують зазначені питання.

1. *Спасибо-Фатеева І.В.* Цивільно-правові проблеми акціонерних правовідносин: Дис. ... д-ра юрид.наук:12.00.03 / Національна юридична академія ім. Я. Мудрого. – Х., 2000. 2. *Посполітак В.В.* Передача права власності на цінні папери та прав за цінними

паперами в Україні (цивільно-правовий аспект): Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київський національний університет ім.Т. Шевченка. – К., 2001. **3.** *Щербина О.В.* Правове становище акціонерів за законодавством України: Автореферат дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київський національний університет ім.Т. Шевченка. – К., 2001. **4.** *Онуфрієнко О.І.* Правове регулювання випуску та обігу емісійних цінних паперів в Україні: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київський національний університет ім.Т. Шевченка. – К., 2001. **5.** *Швиденко О.С.* Акція як об'єкт права власності: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2006. **6.** *Заїка Ю.О.* Спадкове право в Україні: Становлення і розвиток: Монографія. 2-е вид. – К.: КНТ, 2007. – 288 с. **7.** *Валах В.В.* Порівняльно-правова характеристика спадкових правовідносин в Україні та зарубіжних країнах (Російській Федерації, Франції, Німеччині, США): Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Науково-дослідний інститут приватного права і підприємства Академії правових наук України. – К., 2009. **8.** *Рябоконтъ Є.О.* Спадкове правовідношення в цивільному праві: Монографія / Київський національний університет ім.Т.Шевченка. – К., 2002. – 226 с. **9.** *Швиденко О.С.* Акція як об'єкт права власності: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2006. – С. 99. **10.** *Кучеренко І.М.* Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права: Монографія / Інститут держави і права ім.В.М.Корецького НАН України. – К., 2006. – С.112–113.